

4. Ігнатенко І. Жінка та її ненароджені діти: традиційні вірування й уявлення українців про контрацептиви та аборти. *Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т.* / наук. ред. М. Гримич. Київ : Дуліби, 2012. – Т. 3: Зрілість: Жіноцтво, жіноча субкультура. 2012. С. 244–257.
5. Лебеденко Ю. Тема родинних стосунків в українських прислів'ях і приказках із компонентом «хата». *Київська старовина*. 2012. № 1. С. 152–155.
6. Українці. Історико-етнографічна монографія : у 2-х кн. / за ред. А. Пономарьова. Опішне : Укр. народознавство, 1999. Кн. 1. 528 с.
7. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : моногр. / О. Кісь. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – 271 с.
8. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнограф. нарис : у 2 т. Мюнхен : Укр. вид-во, 1958. Т. 1. 308 с.
9. Чубинский П. П. (1839–1884). Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии : очерк. СПб : Тип. Майкова, 1869. 41 с.
10. Шевченко Т. Поезія 1837–1847 : у 6 т. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1. С. 92–109.

УДК 821(477)-34:398(=161.2)

Надія Нечипоренко
(Науковий керівник: доц. Шаповал Л. Л.)
(Полтава)

ЛІТЕРАТУРНИЙ ОБРАЗ КОЗАКА-ХАРАКТЕРНИКА В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ

У статті йдеться про один з аспектів історії козацтва – відображення образу козака-характерника у фольклорі. Фольклор розглядається як важливе джерело народних уявлень про героїзм козаків. Проаналізовано літературні твори української літератури, у яких сюжетні фабули розкривають риси козаків загалом та їхніх яскравих представників – характерників.

Ключові слова: козацтво, козаки-характерники, український фольклор, українська література.

Козацька доба в історії України – одна із найяскравіших і одночасно найтрагічніших сторінок нашої держави. Цей феномен нашої нації, зосередив у собі не лише потяг до свободи, а й намагався всіма силами досягти поставленої мети. Незвичайна особливість козацтва полягала в тому, що з часу своєї появи воно переросло вже в окремий суспільний стан, зі своїми правами та обов'язками, а найголовніше територіями.

З поміж усього великого козацького війська, існував один вищий стан особливих воїнів – характерників, їх ще можна назвати

«хранителями давньої мудрості та сили». Легенди про незвичні уміння козаків складали ще за їх життя. Дії характерників автори намагалися зобразити якомога яскравіше, динамічніше, аби викликати подив у слухача. У народних оповідках образ характерника часто ідеологізували, а вміння його та дії підлягали гіперболізації. Говорили, що де з'являється Мамай, туди перед цим прилітає сокіл. Цей птах за народним світоглядом був уособленням свободи козака. При написанні роману письменники зустрічали та опрацьовували фольклорні матеріали про козаків-характерників, і це накладало свій відбиток на їх художні твори, наукові праці істориків, фольклористів. Характерництво, як таке, завжди було пов'язано з фантастичними вміннями та діями людини. Найпопулярнішими літературними жанрами для оспівування своїх народних героїв козацької доби української історії були історичні пісні, перекази, легенди, романи, оповідання.

На сьогодні наукової інформації про характерництво залишилося надзвичайно мало, тому вивчення, дослідження науковцями даних з цієї проблеми дещо ускладнена. Так, першими, хто згадував характерників у своїх наукових працях були Д. Яворницький [18, 19, 20], П. Куліш [8], на сучасному етапі дослідженнями займалися В. Пилат [15], Ю. Фігурний [16], Ю. Котляр [6], Т. Каляндрук [5]. Аби тривалий час зацікавлювати читача, дослідники намагаються всіляко прикрасити та нестандартно подати певні художні образи своїх героїв, їх дії, або історії життя українського козацтва. Так, надзвичайно поширені у історичних романах, та і в художній літературі загалом – художні засоби, за допомогою яких, читач і захоплюється і запам'ятовує сюжет книги.

Так, перейдемо до конкретних прикладів. П. Панч у своєму романі «Гомоніла Україна», настільки яскраво та загадково подав образ Богдана Хмельницького при обранні його гетьманом: «... знову задзвонили дзвони і від усіх сотень і куренів рушили прапороносці. Було таке враження, ніби на гетьмана вітер жене язики полум'я, а наблизившись, вони перед вогнем гетьманових очей припали до землі і на якусь хвилю упокорились, скам'яніли» [14, с. 321]. Оскільки даний роман відноситься до панорамного жанру, то автор досить вдало використав характерні для цього прийоми, образ гетьмана виглядав монументально, як такий, перед ким усе завмирає, ніби визнає його зверхність.

Р. Іваничук у своєму романі «Мальви» зобразив Богдана Хмельницького подібно до образу Мойсея, який веде народ, бачить мету, а за ним прямують його військо, народ і країна загалом, козаки «сліпо йдуть за ним» [3, с. 601]. Дещо схоже автор подав і образ Авелія, у творі «Журавлиний крик», його, як віщуна Р. Іваничук порівнював з біблійним пророком [2, с. 356].

У своїй трилогії «Хмельницький» автор Іван Ле яскраво зобразив миттєвість реакції та розум Богдана Хмельницького, при описі епізоду битви козаків з іспанцями у Франції. Використовуючи метафору – «неначе й кулі вклонялися перед цим нестримним завзяттям», автор показав усталену налаштованість, цілеспрямованість та волю гетьмана [11, с. 193]. Швидкість бою приписував і Якову Остряниці, В. Чемерис у романі «Фортеця на Борисфені», описуючи стрімкість бою [17, с. 411]. А от ставлення до гетьмана Богдана Хмельницького І. Ле намагався теж укарбувати людських думках, зазначивши, що вороги сприймали Хмельницького як переможця – «Хмельницький в сорочці звитяжця народився!» [11, с. 253].

І. Ле зображував Петра Сагайдачного войовничим та активним гетьманом, який прагнув слави та визнання, він використовував різні невербальні засоби комунікації, зокрема, міг порухи булави замінити рухами бороди, а поранена рука рахувалася як символ військового завзяття та войовничості [10, с. 89-93]. Прагнення козацької слави презентують наступні рядки: «Сагайдачний не йшов, а метеликом летів на привабливий вогник слави при королівській поблажливості в тому, аж до сліпого послушенства. На тому й виростав аж до гетьмана...» [10, с. 74].

У романі Ю. Мушкетника «Яса» наявний образ звіра поданий дещо видозмінено. Автор описує те, як Магомет IV уявив Івана Сірка чудовиськом, зарослим шерстю [13, с. 21]. Наявні асоціації з тваринним світом і в романі «Погоня», цього ж автора. А саме, стан головного героя: «На обличчі Білокобилки проступило щось хиже, очі горіли жарко» [12, с. 110].

Зазначимо, що давня традиція порівнює воїнів з вовками. Це символ військової доблесті, чоловічої честі, а також приналежності до певної касти воїнів. Даний культ притаманний і українським козакам характерникам, зокрема можна згадати про надзвичайні здібності Івана Сірка обертатися хортом.

І. Ле, у своєму романі «Наливайко», зображує героя грізним, таким. Який наганяє страх на ворогів, митець за допомогою різних художніх засобів, автор характеризує українського характерника як казкового героя: «Наливайко ... як звір, кинувся просто в лоб кінноті гетьмана... Від його шаблі та з-під копит його страшного білокопитного коня кресався вогненний слід, горіло поле бою, а від пекельної посмішки на його устах божеволіли найзавзятіші ротмайстри у поручники» [9, с. 350]. Письменник створив художній образ Северина Наливайка досить романтичним, використовуючи гіперболічні порівняння, роблячи акцент на раптовості дії та на яскравих взаємохарактеристиках. Усі ці засоби І. Ле застосовує задля того, аби яскравіше зобразити стосунки героя з прекрасною

половиною суспільства – жіноцтвом. Так, шляхтичка Барбара відразу захопилася зовнішніми якостями козака, і для неї він був таки й же невідомий, як і природа України [9, с. 23].

М. Вінграновський порівнює військовий загін Северина Наливайка з зимовою природою України: «У стволах козацьких рушниць виграла на сопілках хурделиця, а леза голих шабель гострив, як точило, вітер...» [1, с. 528]. Вінграновський дуже влучно за допомогою метафори зміг передати силу погляду героя, коли від очей Северина «дихнуло інеєм» [1, с. 484].

А. Кулаковський, автор роману «Северин Наливайко», наділив головного героя твору особливими здібностями: магічною силою та гіперболізованим вмінням перемагати ворогів. Наприклад, описав нескореність та непереможеність козака, коли після пострілу та спису, герой продовжив іти на ворогів, а потім розібрався і з рештою ватаги, що не могла його спинити [7, с. 424-425].

О. Ільченко вдало розкрив вміння козака Мамає в бою: «Врубався він у ворожу гущину, як у ліс темний і лягали нападники покосами...» [4, с. 459-460]. Досить популярним було порівняння надзвичайно вдалого бою, з повсякденням, роботою на землі. Цей прийом застосовує, наприклад, Р. Іваничук, у романі «Мальви», де Стратон «З сатанинською силою косив ... ворожі голови» [3, с. 613].

При описі зовнішності козаків, автори досить часто користувалися особливими прийомами, художніми засобами: порівняннями, метафорами, саме вони і визначають подальший хід картини світу. Ю. Мушкетник досить вдало подав портрет Івана Сірка, коли той, знаючи правду про обман царевича, не видав своїх думок. І вже коли мова дійшла до прямих переговорів, чіткість позиції, характер, автор передав за допомогою художнього засобу метафори: «У Сіркових очах прочитувалась непохитна воля» [13, с. 64].

Одна із небагатьох панорамних битв описана в романі Ю. Мушкетика «Яса». Це бій під час походу на Крим, який описаний автором досить яскраво та насичено, за допомогою епітетів, метафор тощо. Гіперболізуючи надзвичайні та фізичні здібності Івана Сірка, автор говорить про його особливе призначення для козаків: «Сірко йшов попереду козаків, шабля миготіла над його головою, й миготів червоний шлик шапки: і для козаків, і для татар отаман здавався майже велетнем» [13, с. 455]. Наявність символічного значення певних речей у тексті теж говорить про особливості зображення головного героя. Так у цьому ж романі «Яса», Іван Сірко повертаючись додому згадував свої молоді роки, і серед його думок був присутній «барвінок» – символ кохання. Письменник намагався яскраво та більш трагічно передати муки кошового отамана, який мав стратити земляків, що не хотіли повертатися додому, і власне сам кошовий отаман не особливо

був радий, навіть навпаки мав душевні муки, за які тривалий час намагався розплатитися [13, с. 473]. Ю. Мушкетник у романі «Погоня», порівнює молодого козака з дубовим корчем, вказуючи таким чином на його міць та силу, про розум говорив високий лоб героя, про мудрість – немолодий вік. Мав гарний характерницький зір [12, с. 4].

З вищеподаної інформації, можна дійти висновку, що українські письменники, фольклористи намагалися якомога яскравіше передати образ козака-характерника, героя козацької доби української історії, використовуючи при цьому наукові знання, легенди повір'я, але свого досконалого естетичного виду воно набувало саме через уведення до тексту художніх засобів. Усе це базується на образно-емоційному мовленні фольклорних жанрів усної народної творчості: легенд, міфів, пісень, дум, казок тощо.

Джерела і література

1. Вінграновський М. С. Вибрані твори. передм. Л. М. Талалая. Київ: Дніпро, 2004. 832 с.
2. Іваничук Р. Журавлиний крик : іст. роман. Львів : Каменяр, 1989. 375 с.
3. Іваничук Р. Твори. У 3 т. Т. 1 ; передм. В. Яворівського Київ: Дніпро, 1988. 616 с.
4. Ільченко О. Є. Твори. У 2 т. Т. 1. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця : роман ; передм. М. Логвиненка. Київ: Дніпро, 1979. 693 с.
5. Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників. Львів: ЛА «Піраміда», 2007. 288 с.
6. Котляр Юрій Вадимович. Козаки-характерники: ведичний і фольклорний аспекти. *Наукові праці. Історія*, 2011. 147(134).
7. Кулаковський В. М. Максим Кривоніс: іст. роман; Северин Наливайко. Київ: Укр. Центр духовної культури, 1998. 560 с.
8. Кулиш П. Записки о Южной Руси. В 2 т. Санкт-Петербург: Издал П. Кулиш, 1856–1857.
9. Ле І. Твори. У 7 т. Т. 4. Наливайко: історичний роман. Київ: Дніпро, 1969. 455 с.
10. Ле І. Твори. У 7 т. Т. 6. Хмельницький: історичний роман. У 3 кн. Кн. 2. Київ: Дніпро, 1970. 418 с.
11. Ле І. Твори. У 7 т. Т. 7. Хмельницький: історичний роман. У 3 кн. Кн. 3. Київ: Дніпро, 1970. 498 с.
12. Мушкетик Ю. Погоня: роман; Прийдімо, вклонімося... : роман. Київ: Український Центр духовної культури, 1997. 440 с.
13. Мушкетик Ю. Яса: роман; післямова В. Смолія. Київ: Рад. письменник, 1987. 597 с.
14. Панч П. Твори. У 4 т. Т. 1. Вступ. ст. В. Дончика. Київ: Дніпро, 1972. 551 с.
15. Пилат В. С. Бойовий Гопак. Львів: Логос, 1999. 356 с.
16. Фігурний Ю. Історичні витоки українського лицарства. Київ: Вид.дім. «Стилос», 2004. 308 с.

17. Чемерис В. Л. Фортеця на Борисфені: іст. роман. Київ: Укр. письменник, 1993. 463 с.
18. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. Редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1990–1991. Т.1. 592 с.
19. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: У 3 т. Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1990–1991. Т.2. 1991. 560 с.
20. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: У 3 т. Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1990–1991. Т.3. 1991. 560 с.

УДК 069.1:908(477.53)];[398.332.4:792.09:004.031.42

Катерина Штепа, Олеся Васецька
(Полтава)

**ЕТНОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВНИЙ ТЕАТРАЛІЗОВАНИЙ
ЗАХІД «КОЗА ІДЕ, НОВИЙ РІК ВЕДЕ»
НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЕКСПОЗИЦІЙНОГО ВІДДІЛУ
ЕТНОГРАФІЇ (МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА)**

Захід розроблено у межах комплексної програми «Музей – школі» та «Музей – вузу» з метою покращення комунікації між музеєм та навчальними закладами. А також задля поглиблення знань учнів та пробудження їхньої зацікавленості щодо духовних надбань українського народу. Для вчителів, соціальних педагогів, керівників гуртків, музейних працівників.

Ключові слова: *культура, музей, музейна педагогіка, обрядодія, Щедрий вечір, Меланка, Коза.*

Здавна для людства було важливо зберігати власні духовні скарби, втілені у значущих для поколінь або й цілих народів артефактах. Відповідно до законодавства України саме музеї є установами, створеними для вивчення, збереження, використання та популяризації надбань національної та світової культурної спадщини з науковою та освітньою метою.

Як заклад, що є дієвим інструментом важливих соціокультурних процесів, музей, виконує роль медіатора між експонатом і відвідувачем. Він має практично безмежний освітньо-виховний потенціал, що перебуває у полі зору важливої наукової дисципліни – музейної педагогіки.

Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського має давні традиції просвітницької діяльності. Напряму музейної роботи з молоддю чітко фіксують комплексні програми «Музей – школі» та «Музей – вузу». Відповідно до них науковці закладу проводять етнографічні, природничі, історичні, науково-виховні інтерактивні заходи, поєднані з тематичними майстер-класами, а також –